

8

ErfgoedBrief Breda

Passage Zuidpoort

1-3

Nieuwe archeoloog in Breda

3

Op de schop!

4-9

Al het goede blijft je bij

10

Breda, stad van de Nassaus 7

11-12

Passage Zuidpoort eervolle vermelding

Gerard Otten In de Passage Zuidpoort in Breda bevindt zich sinds kort een bronzen plaatje met het opschrift 'Brabantse Monumentenprijs 2007'. De monumentenprijs is uitgereikt op donderdag 18 oktober in Bergen op Zoom. Dit jaar zou het mooiste monumentale winkelpand uit de periode van vóór 1950 worden onderscheiden. De winnaar werd De Broodspecialist aan de Hinthamerstraat in Den Bosch. De winkel van de firma B. Derwig-Terken in Bergen op Zoom en de Passage aan de Nieuwe Ginnekenstraat in Breda kregen een eervolle vermelding.

De gemeente Breda had de Passage genomineerd voor de Monumentenprijs. Volgens Bureau Cultureel Erfgoed geeft de opvallend authentiek en gaaf gebleven winkelgalerij uit 1935 met haar twaalf winkelruimten en 32 bovenwoningen een goed tijdsbeeld van de Bredase sociaal-economische ontwikkeling in de jaren dertig van de twintigste eeuw. De Stichting Monumentenprijs Noord-Brabant was inderdaad van mening dat de Passage Zuidpoort als gaaf architectonisch complex en als enige historische passages in Noord-Brabant erg bijzonder was. De stichting was ook erg gevoelig voor de inspanningen van de eigenaren van de Passage. Zij proberen hun winkelgalerij zo authentiek mogelijk te houden, bijvoorbeeld door lichtbakken te weren of te verwijderen en door originele armaturen terug te brengen.

Eerste passage in Zuid-Nederland

'Breda wereldstad' kopte de *Bredasche Courant* in 1933 naar aanleiding van de plannen van de bouwondernemer J. van Poppel aan de Nieuwe Ginnekenstraat om een winkelpassage aan te leggen. Deze was de eerste overdekte winkelpassage in het zuiden van Nederland. Men zag zich in Breda al verplaatst naar de wereldstad Parijs. De grootstedse welvaart lokte en de Passage was daarvan het symbool. Deze werd geopend op zaterdag 6 juli 1935 door burgemeester Van Sonsbeeck. Architect was Frans Mol. De natuursteen in de voorgevels werd verzorgd door de Bredase steenhouwerij J. Petit en de glas-in-loodramen in de winkelpuien zijn van de Bredase schildersonderneming Epso. De muurschilderingen zijn van de hand van de Bredase kunstenaar Jan Strube.

Aan de éne zijde schilderde hij drie meisjesfiguren in de kleding van die tijd (lange zwarte kousen en jurken tot op de knie) als allegorie op de welvaart die voortkomt uit harmonie en schoonheid. Op de andere muurschildering zien we het schip 'Breda's Welvaart' door het Spanjaardsgat Breda binnenvaren, met links de burgerij en rechts de autoriteiten (waaronder rooms-katholieke geestelijken en militairen). Gedeeltelijk zijn deze uitgevoerd als portretten. Burgemeester Van Sonsbeeck, directeur van openbare werken Hornix, de bouwondernemer en de architect zijn duidelijk te herkennen.

Buitenlandse voorbeelden

Aan het einde van de achttiende eeuw ontstonden in Parijs verschillende smalle winkelstraten. Deze werden overdekt om het publiek te beschermen tegen weer en wind en

Opening van de Passage tussen Nieuwe Ginnekenstraat en Dr. van Mierlostraat op 6 juli 1935.

daarmee was het verschijnsel passage geboren. We noemen onder andere de Passage des Panoramas en Passage du Caire (genoemd naar Cairo in Egypte). Deze en andere oude Parijse passages zijn vaak smalle steegjes, niet veel breder dan drie tot vier meter, met winkels met daarboven woningen of opslagruimte. Ooit had Parijs 130 van die passages, nu zijn er nog maar twintig over.

Ook in Brussel zijn in de negentiende eeuw passages gebouwd. De grootste is de bekende Sint-Hubertusgalerijen (1846). In 1881 bouwde men de Passage du Nord, in het Nederlands knullig vertaald als Noorddoorgang. In Nederland zijn slechts enkele passages gebouwd. Die in Rotterdam, Zandvoort en Amsterdam bestaan nu niet meer. De Passage in Den Haag uit 1882-1885 bestaat echter nog steeds in volle glorie en is onlangs gerestaureerd. De hoogtijdagen van de passage lagen in de negentiende eeuw. In de eerste helft van de twintigste eeuw werden er nauwelijks meer gebouwd. De Bredase Passage is derhalve een uitzondering. Pas in de jaren negentig werden er weer nieuwe passages gebouwd, zoals De Barones in Breda en de Heuvel Galerie in Eindhoven.

De Passage is nooit het commerciële succes geworden dat men ervan verwachtte. Hierdoor is echter de originele sfeer bewaard gebleven, een sfeer die door de eigenaren en winkeliers zorgvuldig wordt gekoesterd. De huidige naam Passage Zuidpoort is pas uit 1991.

Nieuwe archeoloog in Breda

Erik Peters

Op 10 september 2007 kwam Erik Peters in dienst van de gemeente Breda als projectcoördinator archeologie. Hij stelt zich aan de lezer voor.

Ik ben in 1969 geboren in Halsteren, bij Bergen op Zoom. Tijdens mijn lagere en middelbare schooltijd heb ik in Vlissingen gewoond. In Leiden heb ik Noordwest-Europese archeologie gestudeerd. In 1995 ben ik begonnen met werken in de archeologie. Eerst als medewerker in de gemeente Rotterdam, later onder meer bij de Betuwelijn. Als projectleider heb ik opgegraven in Urk, Zetten, Velsen en vervolgens heb ik sinds 2000 bij de gemeente Rotterdam aan vele projecten gewerkt, van vooronderzoek tot opgraving, van stad tot regio.

Tijdens mijn studie heb ik mij vooral beziggehouden met de ijzertijd, maar gedurende mijn werkzaamheden zijn het neolithicum, de Romeinse tijd en zeker ook de middeleeuwen en nieuwe tijd veelvuldig aan bod gekomen.

In Breda zal ik mij vooral richten op het voortraject van het veldwerk, zoals het schrijven van bureauonderzoeken en programma's van eisen, het opzetten van veldwerk, het doen van noodonderzoek en het beoordelen van veldwerk en rapportages. Daarnaast hoop ik een bijdrage te kunnen leveren aan het syntheti-

seren van onderzoek. Mijn streven is het archeologisch onderzoek binnen de gemeente Breda zo uit te (laten) voeren, dat de belangen van de archeologie optimaal worden vertegenwoordigd, zonder dat daarbij andere belangen worden geschaad. Daarnaast vind ik het belangrijk om (de resultaten van) het archeologisch onderzoek onder de aandacht van een groter publiek te brengen. Dit alles zal ik natuurlijk niet alleen kunnen realiseren. Dat zal alleen mogelijk zijn in samenwerking met mijn collega's en de vele vrijwilligers in Breda!

Op de schop!

Jaaroverzicht van de opgravingen in Breda in 2006

Ria Berkvens In 2006 zijn 28 archeologische onderzoeken uitgevoerd, waarvan twee in de binnenstad. Het betreft zestien proefsleuven, vijf vlakdekkende opgravingen en zeven archeologische begeleidingen. Hierbij werd ruim vijf hectare Bredaas grondgebied onderzocht. Voor het eerst werden er meer opgravingen (60%) door particuliere ontwikkelaars gefinancierd dan door de gemeente Breda. In vrijwel alle gevallen was het onderzoek vereist op basis van de Monumentenwet 1988 en het Verdrag van Malta, de huidige Wet op de Archeologische Monumentenzorg. Het ging hier om onderzoeken in het kader van aangevraagde vergunningen voor ontgroning, vrijstellingen van het bestemmingsplan of sloop- en bouwvergunningen. De belangrijkste opgravingen in het buitengebied van Breda worden hier nader toegelicht.

linksonder **Randscherf van een aardewerk pot uit de midden of late ijzertijd (500-12 v. chr.), gevonden op de relatief lage gronden langs de Bijloop.** onder **Vuurstenen werktuig uit het beekdal van de Bijloop. Aangetroffen aan de voet van een dekzandhoogte. Verondersteld mag worden dat deze werktuigen al lang geleden langs de flauwe helling het beekdal zijn ingespoeld.** helemaal onderaan **De uitbreiding van de opgraving van 2005 (zie ErfgoedBrief 7) waarbij het beekdal van de Bijloop werd vrijgelegd.**

Princenhage - toekomstig industrieterrein de Wig

Het onderzoek op deze locatie leverde een opmerkelijke bijdrage aan onze kennis van de woongeschiedenis in de late prehistorie van Breda. De bewoning uit de ijzertijd bevond zich hier namelijk in een vrij laag gelegen gebied. Dit terrein was in die periode al te nat was geworden voor akkerbouw. Botanische analyse van zaden uit de aangetroffen veenlagen bevestigen dat hier geen cultuurgewassen aanwezig waren, enkel graslanden. Het onderzoek op de Wig bevestigt daarmee, samen met recent onderzoek aan de Leursebaan en in het tracé van de Hogesnelheidslijn, dat de bewoning in de late ijzertijd zich in Breda niet beperkte tot de hoger gelegen dekzandruggen, maar dat ook de lager gelegen beekdalen als ideale plek beschouwd werden voor bepaalde activiteiten.

Het braakliggende gebied tussen de oude en nieuwe A16 ten westen van Princenhage staat bij planologen bekend als De Wig, vanwege de vorm van het terrein. Het zal in 2008 en 2009 gereed worden gemaakt voor bedrijven, infrastructuur, groenvoorzieningen en waterberging. Vanwege deze herontwikkeling is al in 2005 een inventariserend veldonderzoek uitgevoerd. Op basis daarvan is een klein gebied ten noorden van de beek de Bijloop aangewezen als behoudenswaardige archeologische vindplaats. Omdat de bouwplannen zwaarder wogen, is evenwel besloten om in 2006 een vervolgonderzoek uit te voeren, waarbij de vindplaats in zijn geheel werd opgegraven. Tijdens de opgraving zijn vuurstenen artefacten en werktuigen uit het late mesolithicum (6450-4900 v.Chr.) gevonden die niet in hun oorspronkelijke context lagen. Tevens kwamen er bewoningssporen uit de midden of late ijzertijd (800-12 v.Chr.) tevoorschijn op de relatief vochtige gronden nabij de Bijloop. In de late prehistorie stond het grondwater hier lager dan

nu en was het op deze plek, droog maar dicht bij het water, goed toeven. Het mesolithische materiaal werd aangetroffen in de oorspronkelijke loopniveaus. Deze zijn slechts deels bewaard gebleven. Er zijn 281 artefacten gevonden. Negentien daarvan zijn vervaardigd van kwartsiet dat bij het Vlaamse dorp Wommersom werd gewonnen. We vinden twee soorten werktuigen: klingen of mesjes en spitsen of pijlpunten. Het merendeel van de grondsporen dateerde uit de ijzertijd en bestond uit graanopslagplaatsen en een schuur. Vermoedelijk gaat het om gebouwen aan de rand van een woonerf, dat mogelijk meer naar het oosten lag, onder de oude A16, nu bekend als de Princenhagelaan.

Greenery deel 3 en 4

Het terrein van de voormalige groenteveiling The Greenery aan de Leursebaan, inclusief het terrein ten noorden van de oude spoorlijn Roosendaal - Breda, zal in de komende jaren worden herontwikkeld en plaats maken voor nieuwe kantoren, infrastructuur en waterberging. In 2005 heeft vlakdekkend archeologisch onderzoek plaatsgevonden in het westelijk deel, gelegen ten noorden van de Leursebaan naast de HSL-A16. Daar zijn bewoningssporen aangetroffen die dateren uit de bronstijd, ijzertijd en late middeleeuwen. Voor het oostelijk en noordelijk deel van het veilingterrein is eind november 2006 een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd om vast te stellen wat de archeologische waarden zijn. Het plangebied The Greenery grenst aan de noordzijde aan de reeds onderzochte vindplaatsen Westrik en Meester Bierensweg in het tracé van de HSL. In dit tracé werden volop sporen van bewoning aangetroffen uit de ijzertijd, Romeinse tijd en middeleeuwen. Verder werden hier een grafheuvel uit de bronstijd en verdedigingslinies en een schans uit de zeventiende eeuw gevonden.

Landschappelijk wordt het gebied gekenmerkt door dekzanden met oude akkers die doorsneden worden door het beekdal van de Vinkenburgse Loop en de Kruisloop.

Bij het onderzoek zijn sporen van veenmoerassen in de beekdalen aangetroffen. In de achttiende en negentiende eeuw zijn deze natte delen ontgonnen door het uitgraven van het veen. Zowel op het terrein van The Greenery als ten noorden van de oude spoorlijn op de hoge dekzandrug, zijn bewoningssporen aangetroffen uit de ijzertijd en de vroege en de volle middeleeuwen. Hoewel aan de ijzertijd slechts één graanschuurtje of spieker is toe te schrijven doen enkele losse sporen en het aangetroffen aardewerk vermoeden dat er sprake is van een nederzetting. Zulke nederzettingen bestaan in de vroege en midden ijzertijd meestal uit enkele verspreid gelegen boerderijen met hun bijgebouwen.

Op de dekzandrug werd ook een deel van een vroegmiddeleeuws huis en een waterput of -kuil aangesneden. Hier werd ook een deel van een huis aangetroffen dat waarschijnlijk te dateren is in de twaalfde eeuw. Daarop wijzen de vrij rechte lijn van de gebintpalen en het handgevormde aardewerk. De ruimtelijke ligging en oriëntatie van het gebouw maken duidelijk dat dit deel uitmaakte van de nederzetting die reeds was aangetroffen tijdens het HSL-onderzoek aan de Meester Bierensweg. Deze nederzetting lijkt te bestaan uit drie hoofdgebouwen met een aantal bijgebouwen.

Tegen de HSL-shuttlelijn en dichtbij de Meester Bierensweg werd verder nog een gracht van een verschaning uit de Tachtigjarige Oorlog aangesneden. Deze redoute is in 1624 op last van de Spaanse generaal Spinola aangelegd ter verdediging van zijn eigen belegeringswerken.

Heilaar-Noord/Noord

De spoorlijn Breda-Roosendaal is verlegd. Het gebied ten noorden van het oude spoortracé en ten zuiden van de nieuwe spoorlijn, vlak naast de Westerparktunnel, is bestemd voor de uitbreiding van het bedrijventerrein Heilaar-Noord. In de zomer van 2006 is hier een grote vlakdekende opgraving uitgevoerd, waarbij 2,5 hectare van zowel de hoger gelegen dekzandrug als een deel van een beekdal is onderzocht. Er zijn nederzettingssporen aangetroffen, verspreid over het hele gebied. Deze sluiten aan op de vindplaatsen Steenakker en Huifakker. Het gaat onder meer om een bronstijdgrafheuvel met een dubbele kringgreppel, waar in de Romeinse tijd onbewust een groot Romeins porticushuis overheen is gebouwd. Verder werden diverse vroegmiddeleeuwse huizen en bijgebouwen, een paar waterputten, verspreide ijzertijdspeikers en afvalkuilen en een houten schepje in een Romeinse waterput gevonden. Omdat de uitwerking van dit onderzoek nog niet is afgerond, zal hier in een van de volgende ErfgoedBrieven meer aandacht aan worden besteed.

linksboven **Bewerkte planken, afkomstig uit een waterput uit de IJzertijd of Romeinse tijd. Het hout was in bijzonder goede staat omdat het onder de grondwaterspiegel werd aangetroffen.**

rechtsboven **Een houten schepje, aangetroffen in een Romeinse waterput.**

midden van boven naar beneden **Het uitgraven van een waterput uit de Romeinse Tijd.**

De Bronstijd grafheuvel met daar overheen de sporen van een Romeins huis.

De aanleg van de proefsleuven achter de Doelen in Princenhage. Het open gebied was een restant van het eeuwenoude akkercomplex dat tegen de dorpskom was gelegen.

Princenhage-de Doelen

Begin 2006 zijn net ten zuiden van de Sint-Martinuskerk in Princenhage, op de locatie Doelen 76-78, de resten opgegraven van een mogelijke voorloper van het huidige dorp Princenhage. De huidige Sint-Martinuskerk dateert in oorsprong uit het midden van de dertiende eeuw. De aangetroffen bewoningssporen bestaan uit twee waterputten met verscheidene kuilen, perceelsgreppels, een plattegrond van een boerderij en bijgebouwen (waaronder een schuur). Zij wijzen op de aanwezigheid van een nederzetting op deze plaats vanaf de elfde eeuw tot het begin van de dertiende eeuw. Vondstmateriaal is gering en bestaat slechts uit enkele aardewerkscherven en wat fragmenten van maalsteen en verbrande leem.

De aangetroffen nederzetting is dus ouder dan de kerk. De eerste vermelding van de heerlijkheid Princenhage dateert uit 1191, toen deze nog Mertersem heette. De Haagkerk heeft eeuwenlang eenzaam in de Kerkakker gelegen. De vraag doet zich nu voor of de bewoning zich na de dertiende eeuw heeft verplaatst naar de randen van de beekdalen, of dat de kerk is gebouwd bij deze nu aangetroffen nederzetting? We weten het nog niet. In ieder geval begon omstreeks 1500 de bewoning van Princenhage zich weer rond de kerk te vormen.

Bij de opgraving werden ook enkele grachten aangesneden die waarschijnlijk deel uitmaakten van de militaire verdedigingslinie uit de Tachtigjarige Oorlog die rond Breda lag en de diverse legerkampen met

elkaar verbond, waaronder het grote legerkamp bij Princenhage.

Teteringen-Wildhage

Omstreeks 1300 wordt Teteringen voor het eerst genoemd. Het archeologisch onderzoek aan de straat Wildhage aan de oostzijde van Teteringen heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de kennis van het oudste Teteringen. De voorgenomen nieuwbouw in het plangebied vormde de aanleiding voor een inventariserend veldonderzoek. Doel was het in kaart brengen van de bewoningsgeschiedenis op deze locatie. Bij het archeologisch onderzoek werd in totaal ruim 13% van het plangebied (bijna 640 m²) onderzocht. Hierbij werden vlakbij het weggetje Wildhage diverse bewoningssporen aangetroffen die dateren vanaf de veertiende eeuw tot heden. Ter plaatse van de voormalige boerderij werden resten muurwerk en uitbraaksleuven van oudere bebouwing teruggevonden. Behalve deze bouwsporen zijn ook twee waterputten en resten van karrensporen aangetroffen. Het oudste vondstmateriaal was een scherp grijsbakkend aardewerk (vanaf 1250). De bewoning op deze plek is vrijwel zeker te koppelen aan het gehucht Heistraat, dat bestond uit verspreide bewoning langs het zuidelijke deel van de oude baan naar Oosterhout. De benaming Heistraat is negentiende-eeuws, maar het ontginningsblok lijkt veel ouder en werd tot nu toe gedateerd in de eerste helft van de veertiende eeuw. Mogelijk is het dus ouder.

Ook hier is weer een gedeelte van een linie of een schans uit de zeven-

tiende eeuw aangetroffen, mogelijk onderdeel van een groot legerkamp net ten zuidoosten van Wildhage, in het huidige Cadettenkamp.

Achter Emer

In het plangebied Achter Emer, nabij de Mark in de Haagse Beemden werden plannen gemaakt voor het realiseren van een landschappelijk kunstwerk, dat 'wasteland-wetland' werd genoemd. Voorafgaand aan de realisatie daarvan werd een inventariserend veldonderzoek uitgevoerd naar het mogelijk voorkomen van archeologische waarden in de ondergrond. Het plangebied bevindt zich ten noorden van Breda en wordt in het oosten begrensd door de dijk naast de rivier en in het zuiden, westen en noorden door de weilanden in het buitengebied van de Haagse Beemden. Het onderzoek werd uitgevoerd in oktober 2006. Er zijn verschillende grachten, afvalkuilen en een houten loopgraaf aangetroffen die te verbinden zijn aan de schanswerken van de belegeringen van Breda. De sporen behoren toe aan een goed geconserveerde schans uit het begin van de zeventiende eeuw. Mogelijk stamt deze schans in eerste aanleg uit 1624-1625 en heeft hij tevens tijdens het beleg van 1637 dienst gedaan. Uit het cultuurhistorisch onderzoek door Leenders blijkt dat in het

gebied verschillende verdedigingslijnes en kampementen uit de Tachtigjarige Oorlog lagen, die werden opgeworpen door de Spanjaarden in 1624-1625 en de Staatse troepen in 1637. Ter plaatse van het plangebied bevond zich tijdens de Spaanse belegering een gedeelte van de zogeheten circumvallatielinie. Deze bestond uit een kring van loopgraven, schansen, batterijen en grachten rondom Breda. Het doel was de bevoorrading en pogingen tot ontzet van de belegerde vesting Breda tegen te gaan. Twaalf jaar na het beleg door de Spaanse troepen, werd Breda in 1637 opnieuw belegerd, ditmaal door de troepen van de Republiek. Zij herstelden grotendeels de Spaanse linie uit 1624-1625 en namen deze weer in gebruik. In het plangebied werd volgens historische kaarten een V-vormige schans aangelegd die de Mark bestreek. Hierdoor konden vijandelijke schepen de stad niet vanuit het noorden binnen varen. De aangetroffen grachten lijken overeen te komen met de op de kaarten aangegeven versterking. Na het beleg verviel de linie weer. In 1701 werd onder leiding van de bekende vestingbouwkundige Menno van Coehoorn een nieuwe verdedigingslinie ontworpen, die opgenomen werd in het zogenaamde Zuiderfrontier. Bij Breda horen de Linie van

linksboven **Vroeg 17e eeuwse pijpjes, aangetroffen in de sporen, behorende bij het schanswerk en achtergelaten door soldaten die daar gelegerd waren.**

rechts van boven naar beneden **Het weidegebied tussen de Mark en de Asterdplas. Vlak onder de graszoden werden hier de sporen van een schans aangetroffen.**

Werkzaamheden bij de linie van de Munnikenhof aan de noordzijde van de Vuchtpolder.

Luchtfoto van de Haagse Beemden. Hier bevinden zich nog talloze sporen die aan de tachtigjarige oorlog herinneren.

de Munnikenhof, de Linie van Den Hout en de Linie van de Vucht daar toe. Behalve deze linies zijn er ten noorden van Breda nog enkele losse fortificaties aanwezig, waaronder de Kleine Schans bij Terheijden en de Grote of Spinolaschans, ten oosten van het plangebied aan de overzijde van de Mark. Wellicht speelde de aangetroffen schans toen ook weer een rol.

De aanwezigheid van klei heeft er voor gezorgd dat botmateriaal en het hout van de loopgraaf (op slechts een diepte van veertig centimeter) goed bewaard zijn gebleven. Vanwege de goede conservering van de archeologische vondsten en sporen is in overleg met de initiatiefnemer van het kunstwerk, het waterschap De Brabantse Delta, besloten om de vindplaats te behouden en het geplande landschappelijke kunstwerk aan te passen.

Buitendijks Slangwijk

De laatste opgraving in 2006 vond plaats op 7 en 8 december, twee stormachtige dagen. Ditmaal werd onderzoek gedaan in een van de meest noordelijke uithoeken van Breda, namelijk in de polder Buitendijks Slangwijk in de Haagse Beemden, langs het fietspad naar de Rietdijk. De geplande aanleg van een groot waterbergingsgebied en de verwachte ligging van een zeventiende-eeuws schansje en een oude dijk, maakten het noodzakelijk hier een archeologisch onderzoek uit te voeren. De bodem bestaat hier uit klei op veen en zand. Tot in de late veertiende eeuw was hier veen aan de oppervlakte te vinden, waarna tussen 1400 en 1540 kleiafzetting plaatsvond als gevolg van de Sint-Elisabethsvloeden.

Dit veengebied tot aan de rivier de Mark was al vanaf de middeleeuwen het natuurlijke uitloopgebied van de boeren die op het zand woonden. Zij gebruikten de veengronden in de lente vooral als hooiland en in de zomer, wanneer de bodem wat opgedroogd en steviger was, als weidegrond. Zulke gronden werden 'beemden' genoemd.

Ondanks de storm en regen werd

meteen resultaat geboekt. Er werden namelijk sporen aangetroffen van een wallichaam en de vulling van een gracht. In het weiland waar de schans bij de opgraving werd aangesneden, was ook nog duidelijk een verhoging in het landschap zichtbaar. Het betreft hier vrijwel zeker een schans ter verdediging van de rivier de Mark, gelegen tegenover de Kleine Schans van Terheijden. De vierkante schans heeft een grootte gehad van ongeveer veertig bij veertig meter en is evenwijdig aan de Mark aangelegd, zoals deze in de zeventiende en achttiende eeuw liep. De aangetroffen vondsten, waaronder aardewerk, bouw materiaal en vooral pijpenkoppen, dateren de schans tussen 1700 en 1775.

Op historische kaarten is het schansje niet terug te vinden. In hun boek *De belegering van Breda door Spinola 1624-1625*, geven Rooze en Eimermann aan dat tegenover de Kleine Schans van Terheijden, aan de linker-oever van de Mark, een kleine veldschans was aangelegd. Aangezien de Mark destijds vlak langs de Kleine Schans liep, moet de locatie van dit schansje tegenwoordig iets ten westen van het veerhuis in Terheijden gezocht worden. Mogelijk is het gevonden schansje in het begin van de achttiende eeuw onder Menno van Coehoorn aangelegd. Dit schansje zou ook te maken kunnen hebben met de Franse aanval in 1747. In dat jaar werd rond Breda de verdedigingslinie weer in opperste paraatheid gebracht. Het is onduidelijk of het schansje als de opvolger kan worden gezien van de schans tegenover de Kleine Schans of dat het een extra verdedigingswerk was. De locatie van de schans was in ieder geval zorgvuldig gekozen: hooggelegen en op schootsafstand van de Mark, waardoor vijandelijke schepen, die de Kleine Schans waren gepasseerd, langs twee kanten onder vuur konden worden genomen. Bovendien is het mogelijk dat bij het schansje, net als bij de andere versterkingen, een (ponton)brug was gelegen, waardoor de mogelijkheden in verband met troepenverplaatsingen werden vergroot.

Al het goede blijft je bij

Een herinnering aan Lies van Marle en Marijke Smolders

Hans de Kievith In de zomer van 2007 zijn twee van onze vrijwillige medewerkers, Lies van Marle en Marijke Smolders, van ons heen-

Lies van Marle

Marijke Smolders

gegaan. Lies kreeg bijna anderhalf jaar tevoren te horen dat ze ernstig ziek was.

Marijke moest pas enkele weken voor haar overlijden het verschrikkelijke nieuws vernemen. Zij was nog veel te jong. Daarmee zijn we twee fantastische mensen kwijtgeraakt die beiden al ongeveer twaalf jaar actief waren op opgravingen en op het archeologisch depot.

Lies en Marijke waren twee warme en betrokken vrouwen, die een niet te onderschatten rol speelden op het archeologisch depot. Zij zijn hun 'loopbaan' allebei gestart op de opgravingen in het Valkenberg, waarbij een deel van het laatmiddeleeuwse Begijnhof werd teruggevonden. Dat was nog in de tijd dat er in de binnenstad verschillende teams op uiteenlopende opgravingen actief waren. Het 'Valkenbergteam' had een hechte kern met daaromheen nog een aantal, in meer of mindere mate, kleurrijke los-vaste vrijwilligers. Lies en Marijke behoorden tot de vaste ankers die het gezelschap bij elkaar hielden. In de loop van de jaren, waarin het buiten-

werk minder frequent werd, kregen ze beiden een specifieke rol op het depot. Naast de enorme hoeveelheid tekeningen die geïnk't moest worden is Lies zich gaan bezighouden met de inventarisatie van onze boekenverzameling. Met een ijzeren systematiek werden de kasten met boeken omgetoerd tot een toegankelijke bibliotheek, waarbij zij de discussies, op het scherp van de snede, niet uit de weg ging. In dit proces kwam heel duidelijk haar achtergrond als lerares naar voren: ze was scherpzinnig, sociaal en kon het werk met veel humor omkleden. We hebben aan die jaren met haar hele warme herinneringen. Marijke kreeg op het depot een andere belangrijke rol. Immers alles wat ze deed, lukte gewoon. Marijke startte in de vondst-verwerking: van wassen tot wegen, van kaartjes schrijven tot het uitzoeken van aardewerkscherven. Aanvankelijk maakte ze tekeningen. Daarna ging ze de uitdaging aan om met het kleine team aardewerk te restaureren. Ze werd een aanspreekpunt in de restauratie. Ook sociaal gezien vormde ze een spil in ons veelvormige depotgezelschap. Wij, 'professionals', vonden het heel belangrijk om te horen wat Marijke er van vond.

De medewerkers van het Bureau Cultureel Erfgoed leven mee met de echtgenoten en kinderen van Lies en Marijke en wensen hen veel sterkte bij het verwerken van dit verlies.

Breda, stad van de Nassaus 7

De natte beemden aan de Lahn

Johan Hendriks Aan het begin van de twaalfde eeuw zetten de Laurenburgers een belangrijke stap voorwaarts, die grote gevolgen zou hebben voor de geschiedenis. Zij lieten een nieuwe burcht bouwen aan de Lahn ... en noemden deze: Nassau.

In veel gevallen wordt ergens een burcht gebouwd en krijgt de nederzetting die aan de voet of voor de poorten van die burcht ontstaat ook de naam van de burcht mee. Dat was in Laurenburg zo. En dat is natuurlijk ook in Breda het geval geweest, waar eerst een kasteel aan de Brede Aa werd gebouwd en later de koopliedennederzetting ten zuiden daarvan met de naam Breda werd aangeduid. In Nassau was dat echter niet zo. Hier was eerst een nederzetting, een eeuwenoude nederzetting zelfs, voordat de Laurenburgers hier hun burcht bouwden.

Landschappelijke situatie

Voordat we ons gaan bezighouden met de burcht Nassau werpen we dan ook eerst een blik op deze plek in een ruime bocht van de Lahn. Waar de Laurenburg in een nauw dal van de Lahn ligt, ligt Nassau veel ruimer. Dertien kilometers stroomafwaarts van de Laurenburg heeft het dal zich flink verbreed. Hier is sprake van een linkeroever met een grote hoge en steile beboste heuvel, maar aan de overzijde strekt zich, langs een brede buitenbocht van de rivier, een groot, nagenoeg vlak landschap uit, dat voor een deel onder water komt te staan wanneer in de winter en het vroege voorjaar het waterpeil van de Lahn zijn hoogste stand bereikt. Hier liggen de natte beemden waaraan dit gebiedje zijn naam te danken heeft: de *nasse Auen*. Vergeleken met het smalle Lahndal bij de Laurenburg is het hier veel aantrekkelijker, met ruimte voor de zeven grote W's uit de geschiedenis van Nassau: Wasser, Wald, Wiese, Wild, Weizen, Wein en Wege (water, bossen, weiden, wild, granen, wijn en wegen).

Karolingisch hofgoed

Het is dan ook niet zo vreemd dat hier al vroeg werd gewoond. Enkele bezittingen in 'Nasongae' werden onder Karel de Grote aan de abdij van Prüm in de Eifel geschonken. Een groot gebied rond het latere Nassau maakte deel uit van een echt hofstelsel dat bestond uit een grote vronhoeve met daarom heen verspreid liggende boerderijen van afhankelijke boeren. Deze 'hoeve' of 'villa' was door de Karolingische vorsten aan een onbekende vazal van het keizerlijke hof in leen gegeven. Deze edelman had als voornaamste taak het Sporkenbos te besturen; het was gelegen tussen de rivieren Sayn en Lahn op de zuidelijke oever van de Lahn. Het Sporkenbos was destijds niet alleen een groot jachtgebied, maar leverde naast wild bovendien vruchten, honing, geneeskrachtige kruiden,

eikenhout voor huizenbouw en brandstof én houtskool dat noodzakelijk was om uit ertsen ijzer te winnen. In de regio zijn al vroeg in de middeleeuwen primitieve ijzer-smelterijen bekend. Vanwege de vlakke brede rechteroever was het eenvoudig om hier een oversteekplaats door de Lahn te vinden. De vroomhoeve van de heer wordt dan ook gezocht op een wat hogere plek die deze voorde kon overzien. Men denkt daarbij aan een locatie dichtbij het huidige raadhuis van Nassau.

Villa Nassova

De Duitse koning Koenraad I (911-918) schonk de *villa Nassova* in 915 aan het Walpurgisklooster in Weilburg. Wellicht was de uitbater van het koningsgoed kinderloos gestorven of was de vazal door zijn vorst ontheven van zijn verplichtingen. We weten het niet. Belang-

rijker is echter dat het klooster (stift) van Weilburg in 993 over ging naar het bisdom Worms. Daarmee kwam ook het koningsgoed van Nassau aan de bisschop van deze Rijnstad, waar al sedert 346 een bisschop bekend is. De oudst bekende bisschop van Worms is Erembert die leefde ten tijde van Karel de Grote. Zij moeten goede bekenden van elkaar zijn geweest want Karel is maar liefst 22 keer in zijn leven te gast geweest bij de bisschop. In de eerste helft van de elfde eeuw werden de bezittingen van het bisdom Worms in Nassau verder uitgebreid, toen bisschop Azecho hier veertig boerderijen met bijbehorende landerijen verwierf voor het Domstift. In die tijd zouden er zo'n 150 families in Nassau hebben gewoond.

Kruispunt

Nassau was in de elfde eeuw dus al een nederzetting van enige beteke-

nis, gelegen op een steeds belangrijker wordend kruispunt van twee handelswegen die steeds meer aan belang wonnen. Langs de noordelijke oever van de Lahn liep een verkeersroute die Koblenz met Limburg verbond. Deze weg kruiste in Nassau de Bäderstrasse, die vanuit Mainz en Wiesbaden over de Taunus via Kemel en Holzhausen bij Nassau de Lahn overstak en vervolgens verder liep in de richting van Montabaur. Het bisdom Worms was echter niet zo groot en machtig en bleek het ongeveer 115 kilometer verderop gelegen koningsgoed Nassau moeilijk te kunnen besturen. In feite zou hier een soort van machtsvacuüm ontstaan en daar zouden de Laurenburgers aan het begin van de twaalfde eeuw slim gebruik van maken. Maar daarover de volgende keer.

Afbeeldingen op het raadhuis van Nassau, een van de mooiste en romantische vakwerkhuizen van Duitsland.

Colofon

De **ErfgoedBrief** Breda is een uitgave van de gemeente Breda, Directie Ruimtelijke Ontwikkeling, Bureau Cultureel Erfgoed.

De **ErfgoedBrief** Breda wordt toegezonden aan bewoners van monumenten in Breda en andere belangstellenden. Wilt u dit blad ook ontvangen of een gratis abonnement nemen, mail of schrijf dan de heer G. Otten,

g.otten@breda.nl of G. Otten, Bureau Cultureel Erfgoed, Postbus 3920, 4800 DX Breda. Losse exemplaren zijn verkrijgbaar bij de Balie Voorlichting in de hal van het Stadskantoor (Claudius Prinsenlaan 10), bij het Uitpunt Breda in de Bibliotheek (Molenstraat 6), bij het Stadsarchief en het Breda's Museum (Parade 10).

Redactie: Johan Hendriks en Gerard Otten

Beeldredactie: Marc Berends

Vormgeving: x-hoogte, Tilburg

Oplage: 3000 exemplaren

Afbeeldingen op pagina 1 zijn afkomstig uit de collectie van het Breda's Museum, het Stadsarchief Breda en de Directie Ruimtelijke Ontwikkeling. Overige afbeeldingen zijn afkomstig uit de collectie van de Directie Ruimtelijke Ontwikkeling, tenzij anders vermeld.